

قرآن ابن بواب

«قرآن ابن بواب» به خط و تذهیب ابوالحسن علی بن هلال معروف به ابن ابواب یا ابن ستری (د ۴۱۳ق) شامل ۱۱۴ سوره قرآن کریم است و اینک در کتابخانه چستربی تی شهر دوبلین در ایرلند نگهداری می شود. این اثر دارای ۲۸۶ صفحه کاغذی است و در هر صفحه $۱۷/۵ \times ۱۳/۵$ سانتی متری آن تنها فضای $۹ \times ۱۳/۵$ سانتی متری میانی، در ۱۵ سطر کتابت یافته، شش صفحه اول با کاغذ سفید و براق که احتمالاً بعدها به آن افزوده گشته، شرح حال ابن بواب به زبان فارسی است که از وفیات الاعیان ابن خلکان اقتباس شده. کاغذ دیگر اوراق ضخیم تر و به رنگ قهوه‌ای کمرنگ است. جلد این اثر بایستی کار اروپا و جدیدتر از اصل آن باشد که در اثر سهل انگاری در صحافی به قسمتهایی از حاشیه اوراق آسیب رسانیده و تزئیناتی از قبیل سر ترنج‌ها و شمشه‌های کوچک را نابود کرده است. صفحه آخر این نسخه به ذکر نام ابن بواب می پردازد و تاریخ کتابت این قرآن را ۳۹۱ ق در بغداد ذکر می کند: «کتب هذا الجامع علی بن هلال بمدينة السلم احدی و تسعین و ثلثمائة حامداً لله تعالی علی نعمه و مصلیا علی نبیه محمد و اله و مستغفراً فی ذنبه».

در مورد ابن بواب در منابع چندان سخن نرفته است که بتوان زندگی هنری وی را بدرستی شناخت. به گفته مؤلف المفاضه او چندی در دوران حکومت بهاءالدوله، حاکم بویه، عهده دار کتابخانه شیراز بوده است و گویا هنگامی که بهاءالدوله، فخرالملک ابو غالب محمد را به امارت عراق گمارد، ابن بواب در دستگاه فخرالملک از مقام ندیمی برخوردار شد. باری، به روایت همین اسناد پراکنده ابن بواب، پیش از عهده‌داری کتابخانه شیراز، زندگی هنری خویش را ابتدا با تزئین منازل آغاز کرد. گویا او مبدع خط

ریحان و محقق بوده و به کامل کردن اصول خوشنویسی نیز پرداخته است. گامی که یک قرن قبل از او توسط خوشنویس ایرانی ابن مقله وزیر برداشته شده بود، اینک به دست ابن بواب به کمال خویش نزدیک می‌گشت. وی اصول ابداعی ابن مقله در طراحی حروف را که بیشتر تحت تأثیر هندسه و تناسبات ریاضی بود، با هماهنگ کردن حرکات و منحنی حروف و ایجاد تناسبهای پخته هنری، حیاتی نو بخشید. به گفته حبیب‌الله اصفهانی او فقه را نیکو می‌دانست و حافظ کل قرآن بود و ۶۴ بار کل آن را کتابت کرد، اما از وی تنها همین قرآن باقی مانده است. این نسخه یکی از قدیم‌ترین نمونه‌های قرآن کتابت یافته به خط نسخ به شمار می‌آید. این خط که به جوهر قهوه‌ای سوخته و در منتهای استواری و هنرمندی نگارش یافته، در هم پیچیده و چشم نواز است و میان کلمات فضاهاى خالی اندکی باقی گذاشته است.

دیگر جلوه تابناک این اثر تزئینات آن و هنر تذهیب این هنرمند ایرانی است. تنوع گسترده عناصر تزئینی و رنگ آمیزی بدیع تزئینات این نسخه به راستی خیره کننده است. این آثار، الگوی کارهای بعدی و سرمشقی کامل برای هنرمندان دوره‌های بعد می‌گردد و برآستی می‌توان آنرا الفبای هنر تذهیب نامید. هم خوانی بین تذهیب و خوشنویسی در اینجا بیانگر آنست که هر دو به دست یک هنرمند خلق شده‌اند. تذهیبهای اثر را می‌توان به سه دسته تقسیم کرد: ۱- تذهیب تمام صفحه؛ ۲- تذهیب حواشی اوراق؛ ۳- تذهیب سر سوره‌ها (کتیبه‌ها). تذهیب تمام صفحه شامل پنج نمونه دو صفحه‌ای است که در دو مورد شامل نوشته‌هایی نیز هست؛ به این ترتیب که دو صفحه اول به تمامی تزئین شده‌اند، کل تزئینات و متن در میان دو مستطیل ایستاده قرار گرفته است، هر دو صفحه جمعاً به ۱۴ قسمت تقسیم شده‌اند و در داخل هر قسمت علاوه بر متن کتابت شده، در زمینه، شاهد یک نقش اسلیمی هستیم که از میان، به دو شاخه تقسیم می‌شود. متن کتابت شده در این دو صفحه شمار سوره‌ها، آیات، کلمات، حروف و نقطه‌ها را به ترتیب ۱۱۴، ۶۲۳۶، ۷۷۴۶۰، ۳۲۱۳۵۰ و ۱۵۶۰۵۱ بیان می‌کند. دو صفحه بعدی به همین شکل تذهیب شده است و در آنها سطح دو مستطیل متقارن با خطوط هندسی مشبک به دوازده شش ضلعی بزرگ و چند تا کوچک تقسیم می‌شود. زمینه آن دوازده شش ضلعی بزرگ با نقوش اسلیمی و کلمات پر شده‌اند. متن کتابت شده در داخل شش ضلعی‌های

بزرگ به ترتیب سوره‌ها و آیات قرآن اشاره دارد و در آن، از علی بن ابی طالب (ع) نام می‌برد و بر آن حضرت و پیامبر اکرم (ص) درود می‌فرستد. نوشته‌های داخل شش ضلعی‌ها به رنگ طلایی کار شده‌اند و زمینه شش ضلعی‌های کوچک هر کدام با یک طرح اصلاً ساسانی نیلوفر (اقتباس از یک نوع گل نیلوفر آبی - Lotus) تزئین گشته‌اند. تزئینات هندسی یکنواخت به شکل ستاره‌های کوچک شش ضلعی و نقوش Y شکل به رنگ‌های سفید، قرمز، سبز و طلایی به چشم می‌خورند. در حاشیه هر صفحه یک ترنج نیز دیده می‌شود. دسته‌ای دیگر از تزئینات در حاشیه هر صفحه قرار دارد و شامل سر ترنج‌هایی است که همراه اسامی ۱۱۴ سوره قرآن کریم آمده‌اند و بسیار به هم شبیه‌اند ولی هیچیک تکرار دیگری نیستند. شمشه‌هایی نیز دیده می‌شود که وسط آنها «عشره» یا «سجده» نوشته شده است. سر سوره‌ها ترکیبی از نیلوفر و برگ‌هایی به صورت قرینه در دو پهلوی آن‌اند. حاشیه هر صفحه با شمشه‌های کوچکی که کلمه عشره به نشانه ده آیه و کلمه سجده در آنها نوشته شده، تذهیب گشته است، به این ترتیب که کلمه به خط کوفی و به رنگ طلایی بر زمینه قرمز تیره، آبی و یا گاه قهوه‌ای کتابت یافته است. در بعضی صفحات لبه شمشه‌های عشره و سجده بر روی یکدیگر افتاده و ترکیبی جالب خلق نموده‌است.

آخرین دسته بندی تذهیب این اثر سر سوره‌ها (کتیبه‌ها) است. سر سوره‌ها به صورت نواری مستطیل شکل است که اسم سوره به خط ثلث یا نسخ به همراه نقوش اسلیمی در آنها جای گرفته و هر یک به سر ترنجی متصل است. از دوره حکومت اصلاً ایرانی و شیعی بویه‌یان اینک آثار فراوانی بر جای نمانده است و از این رو قرآن ابن بواب سخت گرانقدر و یگانه محسوب می‌گردد. وجود مایه‌هایی از هنر ایرانی باستان در تزئینات اثر و همچنین روح شیعی حاکم بر آن که در ذکر نام علی بن ابی طالب (ع) و تقسیمات هنری دوازده و چهارگانه تذهیب صفحات جلوه‌گر می‌شود. همگی بیانگر هویت هنری دوره اقتدار بویه‌یان است.

تأثیر هنری این نسخه بر آثار دیگر هنرمندان مسلمان نیز به خوبی دیده می‌شود. در تذهیب دیوان شعر سالم بن جندل (قرن پنجم) که اینک در موزه توپ قاپوسرای استانبول نگهداری می‌شود و کتابت آن به ششصد سال بعد از قرآن ابن بواب می‌رسد،

نقوش اسلیمی و شمشه‌های کوچک آن کاملاً به نمونه‌های اثر ابن بواب شباهت دارند. همچنین برای تذهیب قرآن‌های دوره سلجوقی که یک نمونه آن اینک در موزه برلین نگهداری می‌شود، بی‌شک صفحه آخر اثر ابن بواب الگویی کامل بوده است.

محمد خزائی

دانشگاه تربیت مدرس

